

Ж.П. Курдзека (Віцебск), Л.У. Селібірава (Горкі)

АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЎТВАРЭННЯ НЕКАТОРЫХ ДЫЯЛЕКТНЫХ СЛОЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ РЭГІЯНАЛЬнай ЛЕКСІКІ ГЛЫБОЦКАГА РАЁНА ВІЦЕБСКАЙ ВОБЛАСЦІ)

Адной з актуальных праблем сучаснай лінгвістыкі з'яўляецца аналіз дыялектных лексічных адзінак, даследаванне і выяўленне асаблівасцей словаўтварэння разнастайных дыялектных найменняў.

У артыкуле ставіцца за мэту разгледзець асноўныя спосабы ўтварэння дыялектных слоў, вызначыць віды афіксальных марфем, што маюць месца ў складзе вытворных дыялектных лексем.

У якасці крыніцы даследавання выступаюць лексічныя адзінкі, запісаныя ад Рындзёнак Алены Антонаўны, 1947 года нараджэння, мясцовай жыхаркі г. Глыбокае Віцебскай вобласці. Усяго сабрана і прааналізавана 54 дыялектныя словы (значэнне лексем падаецца са слоў Рындзёнак Алены Антонаўны).

Аналіз сабранага фактычнага матэрыялу дае магчымасць размежаваць дыялектныя словы па трох асноўных спосабах словаўтварэння.

I. Суфіксальны спосаб.

Пры дапамозе суфіксаў утвораны наступныя дыялектныя лексічныя адзінкі:

- 1) назоўнік *абраза-нік-і* (кароткія боцікі альбо штаны) – ад дзеяслова *абразаць* (*абрэзаць*);
- 2) назоўнік *аўтобус-нік* (вадзіцель аўтобуса) – ад *аўтобус*;
- 3) назоўнік *бамб-элак* (вялікая бутэлька віна) – ад слова *бомба* (так ў народзе называюць бутэльку віна або гарэлкі);
- 4) назоўнік *бі-тк-а* (мухалоўка) – ад дзеяслова *біць*;
- 5) назоўнік *благ-оці-е* (благія малыя дзеці) – ад прыметніка *благі*;
- 6) назоўнік *гарбуз-янк-а* (гарбузавая каша) – вытворнае ад *гарбуз*;
- 7) назоўнік *гумов-ік-і* (гумовыя боты) – ад прыметніка *гумовы*;
- 8) назоўнік *дзял-к-а* (маленькі агародчык) – ад дзеяслова *дзяліць*;
- 9) зборны назоўнік *жул-ябі-я* (жулік, хуліган) – ад слова *жулік*;
- 10) назоўнік *звяр-ыдл-а* (страшны чалавек) – вытворнае ад *звер*;

11) назоўнік *кат-анк-а* (балючае біццё, мучанне) – ад дзеяслова *катаваць*;

12) назоўнік *халадз-ёнк-а* (халодная вада) – ад прыметніка *халодны*;

13) назоўнік *крав-янк-а* (каўбаса з крыві і круп) – ад слова *кроў*;

14) назоўнік *збюр-к-а* (сход, збор людзей) – вытворнае ад *збор*.

II. Прэфіксальны спосаб.

Пры дапамозе прэфіксальных марфем утвораны адзінкавыя дыялектныя словы, напрыклад, назоўнікі *абэ-рва*, *ато-рва* (вельмі хуткая, спрытная жанчына), якія матывуюцца дзеясловам *рваць*.

III. Прэфіксальна-суфіксальны спосаб.

Пры дапамозе конфіксаў утвораны наступныя дыялектныя лексемы:

1) назоўнік *аб-мыл-ак* (маленькі кавалачак мыла) – ад слова *мыла*;

2) дзеяслоў *вы-ладн-е-ць* (стаць прыгожым, ладным) – вытворнае ад прыметніка *ладны*;

3) назоўнік *па-пліц-ак* (рукзак) – ад слова *плечы* (чаргаванне *i//e, u//ч*).

Пэўнае месца сярод прааналізаваных слоў займаюць лексемы, у якіх даволі складана вылучыць утваральную аснову. Такія лексічныя адзінкі, на нашу думку, можна аднесці да невытворных, напрыклад, *альвас* (алоэ), *вайлакi* (валёнкі), *габэльчык* (рубанак), *гвэгаць* (чаго-небудзь шмат пакласці ў талерку), *дафіляда* (свята, збор людзей), *атымалка* (анучка, якой прыбіраюць стол, губка, сцірка), *калавурыць* (сцерагчы), *іспоткі* (рукавічкі), *згрэбла* (гультаяваты чалавек), *збяёдаваць* (згубіць, страціць), *вэрла* (недарэчны чалавек), *выбэнда* (чалавек з амбіцыямі), *куліжанка* (сяброўка, прыяцелька), *лайтруга* (абібок, лянівец, лодар, трукень), *лахаць* (хадзіць без мэты, блукаць), *лацно* (добра, зручна), *лэзны* (пяшчотны, ласкавы, душэўны, шчыры, слязлівы), *ляндрынкi* (цукеркі-ледзянцы), *малюдынка* (модніца, фарсуха), *недацёпа* (бязвольны чалавек), *халтама* (бесклапотны, бестурботны чалавек), *халтаміца* (свавольнічаць, спяшацца), *пляўдурыць* (распаўсюджваць плёткі), *трылузіць* (брахаць, плесці, малоць пустое), *незмірона* (незлічона, безліч, процьма, поўна), *неданкнента* (недатыкальны чалавек, недатыка), *няхлюя* (тупіца, доўбня), *падцярбак* (чалавек малога росту), *парсаць* (гойсаць), *паўцагелак* (чалавек невялікага росту), *пшыблэнда* (прыблуда, прыблуднік), *трахамуддзе* (асабістыя рэчы: абутак, адзенне), *трэхла* (пусты чалавек), *тумарнік* (пануры, хмурны чалавек), *забадзяцца* (вымазацца).

На падставе праведзенага аналізу можна зрабіць некаторыя вывады:

1) дыялектныя словы, распаўсюджаныя ў адзначаным рэгіёне, вылучаюцца сваёй выразнасцю, яркасцю, непаўторнасцю;

2) сярод разгледжаных лексічных адзінак асноўную масу складаюць назоўнікі (41 адзінка – 76 %), значна менш дзеясловаў (10 адзінак – 18 %),

а таксама ў вельмі малой колькасці прадстаўлены прыслоўі (2 адзінкі – 4 %) і прыметнікі (1 адзінка – 2 %);

3) большая частка дыялектных слоў з’яўляецца невытворнымі лексічнымі адзінкамі (35 слоў – 64 %), і гэта зразумела: вельмі складана вызначыць, якім словам матывуецца тая ці іншая дыялектная лексема; з астатніх 19 вытворных адзінак суфіксальным спосабам утвораны 14 слоў (26 %), прэфіксальным – толькі 2 словы (4 %), прэфіксальна-суфіксальным – 3 словы (6 %); як відаць, найбольш прадуктыўным спосабам словаўтварэння ў дыялектнай мове, як і ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, з’яўляецца суфіксальны спосаб;

4) у гаворцы Глыбоччыны прысутнічае даволі шмат слоў, запазычаных з польскай мовы, што абумоўлена гістарычна (беларускія землі пэўны час знаходзіліся пад уладай Польшчы), напрыклад, *пшыблэнда*, *выбэнда*, *звярыдла*, *неданкнента*, *куліжанка*, *ляндрынкi*, *папліцак* і інш.

Літаратура

1. Беларуская мова: энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1994. – 654 с.
2. Слоўнік беларускай мовы / пад рэд. А.А. Лукашанца, В.П. Русак. – Мінск: Беларуская навука, 2012. – 916 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т., 6 кн. / пад агульнай рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск: Бел. Сав. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1977 – 1984. – 5 т., 6 кн.
4. Шакун, Л.М. Словаўтварэнне: вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў ВНУ / Л.М. Шакун. – Мінск: Вышэйшая школа, 1978. – 128 с.